

Grebchenko E. A. American foreign policy in Central America during R. Reagan administration.

Subject matter of this article is the United States policy in Central America and consequences of this policy for given region. The main focus devoted to the struggle of Reagan administration with existing socialistic regimes in Nicaragua and Grenada.

Key words: *Central America, foreign policy, communism, Reagan administration.*

УДК 94:314.7(=163.2)«18/19»(282.247.34)

Корж Л. В.

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В БОЛГАРСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ КРИМУ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Розвиток сільського господарства в болгарських поселеннях Криму (XIX – початок XX ст.) досліджувались такими істориками, як М. Е. Бененсон [1], І. Ф. Грек [2], Н. С. Державін [3], А. Клаус [5], М. М. Максименко [6], Л. В. Маркова [7], І. І. Мещерюк [8], І. А. Носкова [9], А. А. Скальковский [12], Л. Н. Степанова [14], С. А. Усов [16].

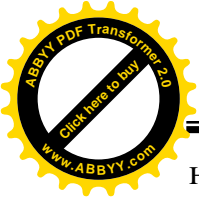
Вищеперелічені фахівці детально вивчали окремі аспекти господарського розвитку болгарських поселень Криму, але комплексно до вивчення питання про розвиток сільського господарства з них ніхто не підходив. Тому праці цих авторів стали певною базою для подальшого наукового вивчення цієї проблематики.

Виходячи з цього головною метою статті є комплексне дослідження сільського господарства в болгарських поселеннях Криму в XIX на початку XX ст.

Болгарські колоністи зробили значний внесок в економічний розвиток Кримського півострова, де вони займалися переважно землеробством, скотарством і досягли у цьому великих успіхів. Найважливішою сільськогосподарською галуззю болгар було землеробство. Однак на перших порах його розвиток зазнав великих труднощів через незвичні кліматичні умови, недостачу сільськогосподарського реманенту, робочої худоби, тяглової сили.

У більшості болгарських колоній існувала трипільна система. Дві третини поля йшли на обробіток, а третина залишалася під толоку, відпочивала, щоб через три роки знову підлягти обробітку. Окремі «нивки» дворових ділянок були розкидані по всьому полю і через кожні три роки за жеребкуванням мінялися між своїми співвласниками.

Кожний поселян сів на своїй смужці той хліб, який вважав

найвигіднішим. На своїй толочній землі, що після відпочинку достатньо відновила свою родючість, сіяли протягом наступних 2–3 років яру пшеницю, в основному «арнаутку» та «гірку». А ще через рік сіяли одночасно яру та озиму пшеницю, жито, ячмінь та іноді овес [10, 57].

Дві третини зі всієї виділеної землі займали посіви. 25% від посівної площі належали ячменю, вівсу та житю. Інші 75% займала пшениця – головний посівний хліб. Майже в усіх колоніях Новоросійського краю основним зерном у болгар вважалася пшениця весняна чи арнаутка. Її сіяли «скрізь і незрівнянно більше ніж озимої» [12, 108].

Винятком була лише колонія Старий Крим Феодосійського повіту. Озимих посівів там було майже втричі більше ніж ярих. В Кишлавській колонії також надавали перевагу осіннім сортам пшениці. Так за даними на 1 січня 1847 року, в сільському запасному магазині зберігалось 181 четвертина на озимого та 67 четвертин ярового хліба

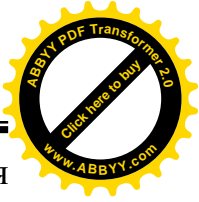
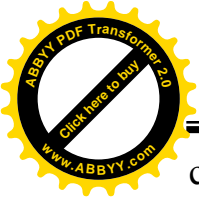
В першій половині XIX ст. при обробці землі болгар використовували примітивний плуг власного виробництва, який складався з дерев'яної борони та прив'язаних до неї декількох оберемків лози. Як робочу худобу використовували волів і коней. До середини століття в болгарських господарствах губернії часто зустрічався так званий німецький плуг, виготовлений «на замовлення болгар майстрами молочанських менонітських колоній» [10, 409].

На початку XX ст. у господарствах кримських болгар почали з'являтися більш досконалі знаряддя для оранки землі. Наприклад, «однолемішні плуги Говарда та двоколісні плуги Гена» [16, 210].

Для роботи в садах та городах застосовувалася мотика. Збирали хліб зазвичай серпами. Після жнив відразу приступали до обмолоту, який займав увесь серпень і вересень. Молотили, проганяючи худобу на току круговими рухами. Круг, на якому молотили, називався «хармон». Зерно зберігали в коморах, спеціальних зернових ямах.

Як зрошення використовували, так звані, «чігірі» – високе колесо з жолобом, розташованим над кожним джерелом, а також колесо для підйому води з криниць – «дулап». У середньому такі пристосування для поливу коштували не більше 125 карбованців і «за своєю дешевизною та міцністю цілком відповідали своєму призначенню» [17, 64].

Болгари вважалися одними з засновників городництва на півдні. Цьому сприяли відносно м'який клімат і родючі ґрунти. Для розповсюдження садівництва і городництва у краю, в середині XIX ст. задунайським колоністам, які бажали займатися цією

сільськогосподарською галуззю, «даремно чи за помірну ціну відпускалися насіння, саджанці та виноградні лози» [13, 186–187].

Фрукти й овочі вирощували як для власних потреб, так і на продаж. Завдяки болгарам базари Новоросійського краю, вже через 20 років після їх першого переселення були «повні відмінною зеленню. Огірки, буряки, баклажани, капуста та гарбузи представлені у величезних розмірах» [13, 20].

У другій половині XIX ст. у болгарських колоністів великого розповсюдження набуло й розведення картоплі, цибулі та часнику. Саме цибуля й часник у кінці 60-х років було основним продуктом для збуту болгарами Таврійської губернії. У 1869 році загальна сума від продажу болгарських овочів на губернських базарах складала 19 899 карбованців сріблом [17, 65].

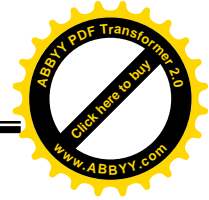
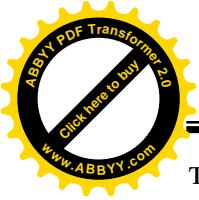
Через безпосередню участь болгарських колоністів у XIX – початку XX ст. у Криму отримало розвиток садівництво, виноградарство та виноробство. Наприклад, у 1866 році в колонях Кишлав, Старий Крим і Балта-Чокрак під виноградниками було зайнято 1021 десятин землі, з яких щорічно в середньому одержували близько 400 відер вина. «Частину вина продавали, а частину залишали в себе, так як зимою вино з хлібом слугувало в болгар замість їжі» [15, 396].

2/3 урожаю болгар використовували для виготовлення вина. Його робили найпростішим методом без пресу, шляхом видавлювання ногами в чанах. Потім за допомогою примітивного крану виливали в діжки. Щорічно в середньому кожна болгарська сім'я виробляла по 20–30 відер вина, половина призначалася для продажу. Проте винну торгівлю всіляко притіняли своїми податками місцеві акцизні управління. Болгари були зобов'язані «продавати своє вино тільки з виноградників, за відсутністю будь-яких пристосувань для збереження вина» [3, 71].

Це обмеження суперечило статтям 337 і 338 «Статуту про колонії іноземців у Росії», за якими для заохочення виноробства на кримському півострові іноземним колоністам дозволялося продавати вино «без усякого обмеження оптом і дрібними мірами, як для відпускання в будинки, так і для розпиття на місці у всіх казенних поселеннях, не вимагаючи на те згоди місцевого власника чаркових зборів» [3, 71].

Шовківництвом і тютюнництвом у XIX ст. займалися тільки жителі колонії Балта-Чокрак. У 1846 році там було вироблено та продано 350 пудів тютюну на загальну суму 8000 карбованців сріблом [5, 332].

Феодосійські болгар на початку XX століття тютюн майже не вирощували. Так у 1918 році в Кишлавській волості тютюном було засіяно

тільки 3,5 десятин землі [1, 41].

В більшості болгарських переселенців краю основним видом сільськогосподарською діяльністю було землеробство. Значну роль у господарстві зіграло також і скотарство. В багатьох поселеннях воно було головним джерелом прибутків болгарських селян. Займатися ним було вигідніше, ніж, наприклад, землеробством, тому що догляд за худобою не вимагав великої праці. Випасати її можна було навіть на неродючих землях у передгір'ї східного Криму.

Кримські болгари займалися розведенням великої рогатої худоби. Але в середньому в болгарських колоніях півострова на одну корову припадало 6 овець. У кожному дворі нараховувалося приблизно біля 30 голів овець [11, 180].

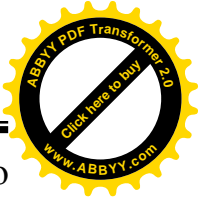
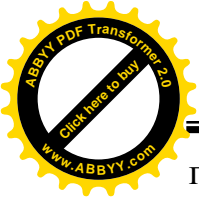
На пасовищах споруджували будівлі для худоби – «сан», куди вночі заганяли овець. Там же будували й будиночки для пастухів. Найбідніші селяни, що не мали будівель на пасовиськах, об'єднувались і разом наймали вівчаря, який щоденно пас худобу на довколишніх пасовиськах, а на ніч пригонив її в село [7, 28].

Більш багаті болгарські селяни пасли свою худобу на віддалених пасовиськах, де їжа була кращою. В кінці XIX – початку XX ст. вони орендували так звані Яйлинські пасовиська, які знаходилися в районах Карабі-Яйла, Гурзуф-Яйла, Узеньбаш і в долинах гір Чатир-даг і Демерджі. Загальна площа орендованих пасовиськ складала 21 213 десятин землі. Орендою користувалися не тільки кримчани, але і власники овець північних повітів Таврійської губернії. Термін оренди Яйлинських пасовиськ був три місяці – з 1 травня по 1 серпня [17, 302]. Середня ціна дорівнювала 12–15 копійок з кожної вівці. Серед орендарів перше місце займали молдавани – жителі Феодосійського, Сімферопольського і Ялтинського повітів. Болгари у цьому списку стояли третіми, значно випереджаючи кримських татар. Щорічно болгари Сімферопольського повіту пасли на яйлинських пасовиськах біля 13 тисяч овець [17, 301].

Даних по Феодосійському повіті С. Усов не наводить, однак за деякими відомостями кожний рік із Кишлавської волості виганяли на Яйлинські пасовища більше 20 тисяч овець [1, 33].

Все вищенаведене свідчило про достатньо високий рівень розвитку сільського господарства в болгарських поселеннях Криму.

Розглянувши розвиток продуктивних сил кримських болгарських колоній, можна зробити висновок, що основним заняттям та джерелом існування їх населення було сільське господарство. У структурі

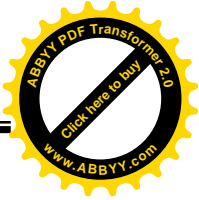
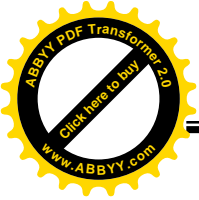
господарства кримських болгар спочатку, як і в Бессарабії, переважало скотарство, але вже з кінця 60-х – на початку 70-х років XIX століття пануючий стан зайняло землеробство.

З початку XIX століття, у результаті переселень болгарських етнічних груп, у Криму з'являються нові сорти злаків, фруктів, овочів і ягід, невідомі до цього часу породи овець і методи їхнього розведення. Особливо помітним був внесок болгар у розвиток виноградарства, городництва, шовківництва й тютюнництва. Ці новації в короткий проміжок часу поширилися на всі етнічні групи півострова.

Болгарська колонізація Криму в XIX – на початку XX ст. зіграла позитивну роль у процесі південноукраїнської (і особливо кримської) історії: болгари значно збагатили етнічну, соціальну, релігійну й культурно-побутову палітру півострова, заклавши один із каменів в основу його подальшого благополуччя.

Джерела та література

1. Бененсон М. Е. Экономические очерки Крыма / М. Е. Бененсон. – Симферополь : Южное Кооп., 1919. – 42 с.
2. Грек И. Ф. Българите от Украина и Молдова: минало и настоящее / И. Ф. Грек, Н. М. Червенков. – София : Христо – Ботев, 1993. – 265 с.
3. Державин Н. С. Болгарские колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии) / Н. С. Державин. – София : Мартилен, 1914. – 259 с.
4. Державин Н. С. О болгарях и болгарском переселении в Россию / Н. С. Державин. – Бердянск : 1-я гор. типогр., 1912. – 31 с.
5. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России / А. Клаус. – Спб. : Типография В. В. Нусвальта, 1869. – Вып. 1. – С. 455.
6. Максименко М. М. Характер землевлодіння і соціальне розшарування серед болгарських переселенців у Таврійській губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. / М. М. Максименко, Г. Н. Губенко // Проблеми слов'язознавства. – Львів, 1978. – Вип. 18. – С. 70–77.
7. Маркова Л. В. Сельская община у болгар в XIX веке / Л. В. Маркова // Славянский этнографический сборник. – М. : Наука, 1960. – 6 – 109 с.
8. Мещерюк И. И. Переселение болгар в Южную Бессарабию 1828–1834 гг. / И. И. Мещерюк. – Кишинев : Картя Молдовеняскэ, 1965. – 208 с.
9. Носкова И. Крымские болгары в XIX – начале XX вв.: история и культура. – Симферополь : Таврия, 2002. – 168 с.
10. Памятная книжка Таврической губернии / [под ред. В. Вернера]. – Симферополь : Тавр. губ. стат. ком., 1889. – 127 с.
11. Постников В. Е. Южнорусское крестьянское хозяйство / В. Е. Постников. – М. : тип. т-ва Кушнерева, 1891. – 392 с.
12. Скальковский А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае / А. А. Скальковский. – Одесса : тип. Т. Неймана, 1848. – 155 с.
13. Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края / А. А. Скальковский. – Одесса : Городская типография, 1850. – ч. I. : География, этнография и народоисчисление Новороссийского края. – 306 с.
14. Степанова Л. Н. Первое консульство России в болгарских землях (Сливен 1830–1833) / Л. Н. Степанова // Проблемы истории стран юго-восточной Европы /

- Под ред. П. Анцупова. – Кишинев : Картя Молдовэнескэ, 1989. – 155 – 186 с.
15. Таврическая Епархия Гермагена, епископа Псковского и Порховского, бывшего Таврического и Симферопольского. – Псков : тип. губ. правл., 1887. – 392 с.
  16. Усов С. А. Историко-экономические очерки Крыма. Прошлое и настоящее крымского сельского хозяйства / С. А. Усов. – Симферополь : Крымиздат, 1925. – 304 с.
  17. Усов С. А. Население Крыма за 150 лет в связи с экономикой края / С. А. Усов. – Крым. – 1928. – № 1 (5). – С. 64–85.

Корж Л. В. Розвиток сільського господарства в болгарських поселеннях Криму (XIX – початок XX ст.).

У статті розглянуто розвиток сільського господарства в болгарських поселеннях Криму (XIX – початок XX ст.). Охарактеризовано основні галузі сільськогосподарчого виробництва, заняття та джерела існування болгарських поселенців Криму.

Ключові слова: болгарські поселенці, трипольна система, господарська діяльність, землеробство, скотарство, садівництво, виноградарство та виноробство.

Korzh L. V. Развитие сельского хозяйства в болгарских поселениях Крыма (XIX – начало XX века).

В статье рассмотрено развитие сельского хозяйства в болгарских поселениях Крыма (XIX – начало XX века). Охарактеризованы основные отрасли сельскохозяйственного производства, занятия и источники существования болгарских поселенцев Крыма.

Ключевые слова: болгарские поселенцы, трехпольная система, хозяйственная деятельность, земледелие, скотоводство, садоводство, виноградарство и виноделие.

Korzh L. V. Development of agriculture in the Bulgarian settlements in Crimea (XIX – early XX centuries).

The article reviews the development of agriculture in the Bulgarian settlements in Crimea (XIX – early XX centuries). The basic field of agricultural production, employment and subsistence Bulgarian settlers in Crimea.

Key words: Bulgarian settlers, trippilna system, agriculture, farming, animal husbandry, horticulture, viticulture and winemaking.

УДК 94:355.23:340.126«1925/1933»(47+57)

Куш Я. М.

**ВІЙСЬКОВО-НАВЧАЛЬНІ ЦЕНТРИ РЕЙХСВЕРУ
НА ТЕРИТОРІЇ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ (1925–1933 рр.)**

Радянсько-німецьке військове співробітництво 20-х – початку 30-х років ХХ ст. дотепер залишається однією з найменш вивчених проблем у світовій історії. До початку 90-х років ХХ ст. на будь-які відкриті дослідження та публікації з цієї теми було накладено жорстку заборону, а потім поодинокі праці спеціалістів буквально розчинилися в потоці «сенсаційних відкриттів».